

חששו של אדון: מתי החל יצחק בן-נר לכתוב דיסטופיות?

שבה כתב את סיפור ההווה-הריאליסטי "שקיעה כפרית" (1976), ובין הרומן הדיסטופי **מלאכים באים** שראה אור עשר שנים אחריו ב-1987, ובגרסתו המחודשת, לפני כשנתיים. ב"שקיעה כפרית" בן-נר מנתח בסכין איזמל את רקבוננו של כפר פוריטני בצפון הארץ, שתושביו חיים בו חיים אומללים, מדכאי תשוקות ונטולי אופק, ללא שאר רוח. גיבור הסיפור יצא בתחילתו להרפתקה מינית מסחררת, כאשר ניהל רומן עם אשת איש בכפר, דבר שהוביל להתפרקות משפחה ולערעור היציבות החברתית. למרות בגידתו בקולקטיב הוא מזהה את עצמו כחלק בלתי נפרד מהכפר, כמי שמנהל עמו יחסים סימביוטיים, שמגדירים את זהותו ואת סיבת קיומו. הוא אינו מסוגל לחיות אפילו יום אחד מחוצה לכפר ומנגד, גם תושביו זקוקים לנוכחותו ונאחזים בו, על אף הנזק המתמשך שהוא מחולל בחייהם.

כמה מבקרים זיהו את הסיפור הקצר "אחרי הגשם", שראה אור ב-1979, כמבשר הכתיבה הדיסטופית ביצירתו של בן-נר. סיפור זה מגולל לילה אחד בחייו של גבר צעיר בתל-אביב אפוקליפטית, המיטלטלת ממלחמת אזרחים בין ימין לשמאל, כשברקע מסתובבים פושעים ומסוממים שוויתרו על אנושיותם. עם זאת, לדעתי, כבר בסיפור המופתי והמוקדם יותר "שקיעה כפרית", שלכאורה מנוגד בצורתו הריאליסטית לז'אנר הדיסטופיה, בן-נר מכין את הקרקע לתיאור ההווה הישראלית כאפוקליפטית דרך תיאורו את החברה הציונית, בדמותו של כפר קטן מחניק ומסוגר, כחברה שעוד לפני שהשמש זרחה בה, היא כבר שקעה. ומנקודת מוצא זו, המרחק לכתיבת רומן דיסטופי כמו **מלאכים באים** הוא קטן יותר מכפי שנדמה.

בשנות השבעים בן-נר מתבונן בביקורתיות בחברה החלוצית, המסמלת עבורו את החברה הישראלית בכללותה, והוא מבקש להזהיר מפני כליונה. הוא נחרד מקיומם התפל והמצימית של החלוצים, שאינם מצליחים לממש את הערכים האידאליים שמטרתם להצמיח חברת מופת, דווקא מתוך תפיסתו את עצמו כפרי גידולה של חברה זו.

ההתחיות הגברית שבן-נר מציע לגיבוריו הגבריים המאוכזבים והמיואשים מהחלום הציוני, ורוב גיבורי יצירותיו הם אכן גברים, נובעת מהפחד ומהכאב שהזולת מעורר בהם ומדרישתם לנקמה. אי-לכך, הפחד הופך לכוח הפעולה של הגיבור, והוא גם כוח היצירה של בן-נר עצמו, המיטיב לתאר את הפסיכולוגיה של המותקף ההופך לתוקף בסיפורי ההווה שלו לא פחות מאשר בדיסטופיות שלו.

בן-נר הוא בן למייסדי כפר יהושע ובו בילה את ילדותו ונעוריו. בדומה לגיבור "שקיעה כפרית", הוא מכיר מקרוב את קול צעדיהם של אנשי הכפר בנוקשותם, בסגפנותם ובחוסר תקוותם אך גם בעמלם ובחריצותם. מתוך עמדה אמפתית זו עלילת הסיפור נעה על ציר המתח שבין היות הגיבור – והמחבר הכותב אותו – חלק אורגני מהכפר, ובין היות השניים מבקריו החריפים ביותר, המייחלים לשיטפון כדוגמת זה של סיפור נוח שיחריבו, ויוביל להקמתה של חברה חלופית בריאה ואיתנה יותר שתיטיב עם חבריה ולא תדכא את תשוקותיהם.

ואילו **מלאכים באים** המתח בין העמדה השבטית-חומלת לעמדה הביקורתית שמבקשת לנפץ את הקיים נעלם ומפנה את מקומו לתנועה עצבנית ותזזיתית בין דרישת נקמה אכזרית במי ש"חטף את המדינה" והשליט בה שלטון אימים לעמדה מיואשת והדוניסטית המובילה

סיפורה של שפחה, סדרת הטלוויזיה המבוססת על הרומן הדיסטופי של מרגרט אטווד מאמצע שנות השמונים, הפכה לאחת מהסדרות הנצפות והמדוברות ביותר ב-2017. אבל לא הרבה יודעים ששנתיים לאחר שפורסם ספרה של אטווד באנגלית, ראה אור בישראל ספרו של יצחק בן נר **מלאכים באים**. במרכז הרומן דוד הלפרין, איש מחשבים נהנתן והדוניסט, שבדומה לגיבורת הספר של אטווד, נלכד בזרועות השלטון התיאוקרטי-דיקטטורי, הילכדות הנפתחת בתקיפה מינית ופיזית שמשנה את מסלול חייו לעד.

קשה להאמין ש**מלאכים באים** בדומה ל**סיפורה של שפחה** יעובד אי פעם לסדרה טלוויזיונית בישראל בשל חומר הנפץ הפוליטי הטמון בו

– הוא מתאר תל-אביב טכנולוגית ועתידינית, המסמלת את מדינת ישראל, הנשלטת על ידי משטר הלכה שרומס את זכויות אזרחיו. עם זאת, שתי היצירות חולקות נקודת מוצא משותפת אחרת: שתיהן דיסטופיות טורדות מנוחה, המתארות שלטון אלים ונחוש שמצליח לחרב כליל את תפיסת העולם בעלת הערכים המודרניים-הומניים ואת עקרונות הסולידריות החברתית, ומפקיר את נתיניו משוללי הזכויות לנחשולי אלימות מטעם השלטון ונציגיו. שתיהן מקצינות את מופען של תופעות פשיסטיות קיימות בחברה כדי להתריע מפני הסכנה שבקיומן ולהביא לסיומן. העולם הבדיוני והמרוחק לכאורה שהן מתארות, שבמרכזו שלטון דיקטטורי השולח את זרועותיו לכל תחומי החיים, מהווה שלב אחרון בתהליך התרופפות אחיזתם של הערכים הליברליים בחברה עד להיעלמותם כליל, ובאופן זה הדיסטופיות של בן נר ואטווד מיטיבות לתאר את הלכי הרוח השולטים בארה"ב ובישראל של ימינו.

ז'אנר הדיסטופיה – שהרומנים **סיפורה של שפחה** ו**מלאכים באים** משתייכים אליו – מתאר מציאות חברתית ספקולטיבית, פרנואידית ומבהילה, שבה משטר עריץ משליט אימה על נתיניו חסרי האונים, בדרך כלל בעקבות חורבן אקולוגי או גיאופוליטי. במילים אחרות, מציאות מהופכת בכל הווייתה לחברת מופת כמו זו המופיעה בז'אנר המהופך לדיסטופיה – האוטופיה. גיבורי הדיסטופיה, בדומה לשלפרד ולהלפרין, הם לרוב דמויות שקוראות תיגר על המציאות הדיקטטורית חובקת-כל הזאת, בדרך כלל בלי שהם מצליחים לשנותה.

אך בתחילת דרכו כתב בן-נר בז'אנר הפסיכולוגי-ריאליסטי ולא בז'אנר הדיסטופיה. לכן נדמה שתהום פעורה בין תחילת דרכו הספרותית,

אסתר יוסובוב

*

*

גופתו הקרה של האלהים
נמצאה בכפר העיר פרושת איברים
ועליה חיוך מסתורי
מימינו ומשמאלו עמד
קהל שלא האמין עד
אותו רגע שהוא קים

מוכן שמיד נסו להפח
חיים בנשמת אפו
הכו בדפברילטור
על חזהו העצום שמבהלה
עלה וירד על סלם צלעותיו

מישהו צעק שמספיק כבר
תנו לו ללכת
ואחר אמר שלא מותרים
בשום אופן

וכה עמדו התוכחו בכו הצטווחו
עלתה ההמולה השמימה
וירדה פמליה של מעלה ושני מלאכים
הרימו את אלהיהם נשאוהו תחת כנפי
שחיו החמימים
ונסקו

אמרו בחדשות שהירח
מתרחק מאתנו בכל שנה

אני מעכלת את החדשה העצובה
ובירחם סוגרים עוד מפעל

הירח מתרחק ואתה דואג
במה להאכיל את ילדיך

אפלו ספורים על הירח
כבר אי אפשר לספר

יאוש

ביום הלדתי אני מקבלת
שלל: שוכרי מתנות
(*לממוש עד לתאריך)
אני אפלו יוצאת לריצה
מטרפת בין החניות
(*המעטות שערין פתוחות)
שסוגרות שעריהן רגע לפני
אני רואה את חלון הראוה
(*שנאטם בחשך)

לאסקפזים כפי שאפשר ללמוד מהמונולוג
הבא של הגיבור: "לא. לא אהיה שליח ציבור,
לכל הרוחות. אני מייצג את עצמי. ואני לבד.
כמו תמיד. לא נזקק לאחרים. לא מניח לאחרים
להיזקק לי. לא מוכן שלא להתבונן במשמעות
הרחבה, הכללית, של הדברים, אלא דרך
העיניים הצרות" (מלאכים באים, 2016, עמ'
410). דוד הלפרין, האנטי-גיבור הנהנתן, מנסה
לאחוז במידת ההנאה הבורגנית שהשלטון
העריץ עוד מאפשר לו להחזיק, אך לאחר
ששלושה אברכים מכים ואונסים אותו, הוא
יוצא למסע נקמה גברי שלא היה מבייש את
מערבונני קלינט איסטוו, בגרסה הישראלית
המקומית-עתידינית שלהם, בתקווה כי היא
תגאל אותו מייסוריו הנפשיים שאינם נותנים לו
מנוח מאז שהותקף.

מלאכים באים בן-נר יוצא מגבולות "ההתיישבות
העוברת" ומביט בקבוצות שנראות ומתנהגות
שונה ממנו, והוא אינו אוהב את המחזה
המתגלה לו. ז'אנר הדיסטופיה מאפשר לו לבטא
בצורה המזוקקת ביותר את הפחד והאכזבה
שלו מהמציאות שבתוכה הוא חי, שבה הקבוצה
שאליה הוא משתייך ירדה מגדולתה והיא
אינה עוד מי שקובעת באופן בלעדי את סדר
היום החברתי, דרך תיאורו את האלימות חסרת
הגבולות המופנית בדיסטופיה כלפי קבוצת
המיעוט הנדרפת.

מלאכים באים אפשר ללמוד שכל שיצירתו
של בן-נר מתרחקת, כרונולוגית ומנטלית,
מרגע השיא של מימוש החלום הציוני, כלומר,
מרגע הקמת המדינה, ומההווה החלוצית של
יושביה, ישראל הופכת למקום יותר ויותר
מסוכן עבור מחברה. בעוד שכשלושה של
החברה המתיישבת הפוריטנית ליצור חברה
אידיאלית מתואר ב"שקיעה כפרית" באופן
נוגע ללב, כמעט ככישלון אישי, **מלאכים
באים** הגיבור נלכד בזרועותיהם של אנשים
שהרשע שלהם אינו יודע גבולות ומעצורים
ומכאן שאי-אפשר אפילו לנסות להסביר את
התנהגותם, כי בעצם קיומם הם מבטאים את
מהות הרוע הפונדמנטליסטי.

עשר שנים לאחר המהפך של 77, בן-נר כבר
מתאר את ניוונה של החברה הישראלית על
כל יושביה ואגפיה, והמראה הוא רע ומו,
התגשמות כל הפחדים החילוניים עלי אדמות.
ברומן זה הוא אינו מעוניין לחשוף את המתחים
של החברה המתיישבת הסגורה, שבה גיבורה
מיואשת שורפת את המתבן, כפי שקורה
בסיפורו המפורסם "עתליה". במקום זאת
הוא מתאר מציאות אפופה בלהבות הגיהנום
הפונדמנטליסטי, ומבקש מאיתנו להתעורר
לנוכח חורבנו של הבית, שזרעי חורבנו נזרעים
ברגעים אלו ממש.

יצירתו של בן-נר עוברת אפוא מתיאור הבית הכפרי העומד על סף קמילה בסיפור "שקיעה
כפרית" משנות השבעים לתיאור ביתו המבעית והבלעדי של מישהו אחר ברומן **מלאכים
באים** משנות השמונים. לרוע המזל יציאתו המחודשת של הרומן לא עוררה עניין מיוחד
במחזותינו, אבל מי יודע, אולי הפקה הוליוודית שתזהה את הפוטנציאל המסחרי ותפרוס
את חסותה על הרומן עוד תעשה זאת.